Նախագահներ Հեյդար Ալիևը (ձախից) և Ռոբերտ Քոչարյանը 1999 թվականի ԵԱՀԿ գագաթաժողովում:

Աղբյուրը՝ Զոյս

Խոչընդոտներ կարգավորման ճանապարհին.

ադրբեջանական տեսակետ

Թոֆիկ Զուլֆուգարով

Վաղ 90-ականների Ադրբեջանի ձգտումը՝ ապահովել Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության խորհրդաժողովի (ԵԱՀԽ) միջազգային միջնորդությունը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացում, պայմանավորված էր մի շարք գործոններով: Հույս կար, որ բանակցությունների և ձեռք բերված համաձայնությունների իրագործման փուլում միջազգային մասնակցություն ապահովելու շնորհիվ կխուսափենք այն հնարավոր մեղադրանքներից, թե ադրբեջանական կողմը կողմնակալ մոտեցում է ցուցաբերում հակամարտության հիմքում ընկած խնդիրների լուծման հանդեպ և, միևնույն ժամանակ, կփոխհատուցենք Ադրբեջանի ռազմական և վարչական ռեսուրսների պակասը՝ ուղղված հայկական հարձակողականությանը դիմագրավելուն: Ավելին, հույս կար, որ արևմտյան տերությունները կչեզոքացնեին Ռուսաստանի կողմից Հայաստանին ցուցաբերվող քաղաքական և ռազմական աջակցության գործոնը: ԵԱՀԽ-ի սկզբունքներն առաջնային են համարում անդամ երկրների տարածքային ամբողջականության պահպանումը, իսկ Ադրբեջանում հայկական փոքրամասնության խնդրի լուծման համար մոդել մշակելիս կարող էին կիրառվել ինքնավարությունների եվրոպական փորձը և չափանիշները: Եւ վերջապես, հույս կար (պարզվեց՝ անհիմն), որ ԵԱՀԽ-ի էթիկական և բարոյական սկզբունքների օգնությամբ հնարավոր կլինի վերջ տալ հակամարտության գոտում ադրբեջանցիների նկատմամբ իրականացվող էթնիկական զտումներին:

1992-1994: բանակցային սեղանի և ճակատամարտի դաշտի միջև

Տարբեր մակարդակներում տեղի ունեցած քննարկումների արդյունքում 1992 թվականի մարտին ԵԱՀԽ Նախարարների խորհուրդն ընդունեց մի շարք բանաձևեր, որոնք կոչ էին անում անհապաղ դադարեցնել բոլոր ռազմական գործողությունները և հիմքեր ստեղծել Լեռնային Ղարաբաղի ապագա կարգավիճակի շուրջ բանակցությունների համար: Այս որոշումը դարձավ Մինսկում 1992 թվականի մայիսին նախատեսված համաժողովի իրավական հիմքը կամ մանդատը: Համաժողովին պետք է մասնակցեին ԵԱՀԽ-ի տասնմեկ անդամներ, ներառյալ Ադրբեջանը և Հայաստանը:

Լեռնային Ղարաբաղի ադրբեջանական և հայկական համայնքները համաժողովին պետք է մասնակցեին որպես «շահագրգիռ կողմեր»: Ադրբեջանը համաձայնեց այս ձևաչափին՝ ելնելով այն նկատառումից, որ թեպետ բանակցություններում պետք չէր և հնարավոր չէր Ղարաբաղի հայերի կարգավիճակը հավասարեցնել Մինսկի համաժողովին մասնակից պետությունների կարգավիճակին, նրանց ակտիվ ներգրավումն էական դեր ուներ: Ադրբեջանցի բանակցողները մինչ օրս էլ պաշտպանում են այս մոտեցումը, հակառակ հայերի և միջազգային որոշ դիտորդների պնդումների, թե Ադրբեջանը հրաժարվում է բանակցել «Լեռնային Ղարաբաղի» հետ: Սա ընդամենը քարոզչություն է՝ օրինականացնելու (դեռևս բանակցային փուլում) Ղարաբաղի հայերի՝ անկախ պետություն ունենալու նկրտումները և Ղարաբաղի բնակչության միատարր կազմությունը, որին նրանք հասել են էթնիկ զտումների ճանապարհով:

1992 թվականի առաջին կեսին ԵԱՀԽ-ի կողմից միջնորդության առաջին ջանքերին զուգընթաց շարունակվում էին ինտենսիվ բախումները պատերազմի դաշտում: Հայկական զինուժի հաջողու-

Թոֆիկ Զուլֆուգարովը 1998-99 թվականներին զբաղեցրել է Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարարի, իսկ 1994-98-ին՝ արտաքին գործերի փոխնախարարի պաշտոնը: Նա անմիջական մասնակցություն է ունեցել հայ-ադրբեջանական բանակցություններին, իսկ այսօր Ադրբեջանի դեսպանն է Լատվիայում:

թյունները՝ Շուշա քաղաքի և Լաչինի շրջանի գրավումը և Խոջալու քաղաքի ազերի բնակչության ոչնչացումը, Լեռնային Ղարաբաղից ազերիների լիակատար էթնիկական զտման պատճառ հանդիսացան: Այս զարգացումները խարխլեցին ընթացող բանակցությունների հիմքը, քանի որ Շուշայի և Լաչինի գրավման հետևանքները դարձան Մինսկի համաժողովի քննարկման առաջնահերթ հարցը, որի լուծումն ավելի հրատապ էր, քան Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի որոշումը: Այս կապակցությամբ ԱՄՆ պետքարտուղար Ուորեն Քրիստոֆերի առաջարկով որոշվեց Հռոմում անցկացնել համաժողովին նախորդող բանակցությունների և արտակարգ նախապատրաստական հանդիպումների մի շարք: Միջնորդներն առաջ քաշեցին այսպես կոչված «Արտակարգ միջոցառումների ժամանակացույցը», որը ներառում էր որոշակի քայլեր՝ ուղղված Շուշայի և Լաչինի շրջաններից հայկական զորքերի դուրսբերմանը և ազերի բնակչության վերադարձին:

Մինչև 1996 թվականը ԵԱՀԽ-ի (կամ ԵԱՀԿ-ի, երբ 1994 թվականի դեկտեմբերին «խորհուրդը» փոխակերպվեց «կազմակերպության») որդեգրած մոտեցման հիմքում այն տրամաբանությունն էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը կարող է քննարկվել միայն ռազմական գործողությունների հետևանքների վերացումից և վերադարձող բնակչության անվտանգությունն ապահովելու նպատակով միջազգային խաղաղապահ ուժերի տեղակայումից հետո: Այսուհանդերձ, ռազմական գործողությունները կրկին հանկարծակիի բերեցին միջնորդական առաքելությանը: Հայաստանը հաջողությամբ օգտվեց քաղաքական անկայունությունից ու 1993 թվականին Ադրբեջանում տեղի ունեցած իշխանափոխությունից և զավթեց Լեռնային Ղարաբաղի շրջակա տարածքները՝ զտելով դրանք ազերի բնակչությունից: Հանգամանքների նման դասավորության լույսի ներքո բանակցային ջանքերը դարձան ապարդյուն: Միայն 1993 թվականի աշնան և ձմռան ամիսներին հայկական ռազմական առաջխաղացումը վերջապես իրական դիմադրության հանդիպեց ադրբեջանական ուժերի կողմից: Մարտական գործողությունների լարվածությունը և մարդկային ու ռազմական տեխնիկայի զգալի կորուստները մի տեսակ նախազգուշացում դարձան Հայաստանի քաղաքական էլիտայի համար առ այն, որ նրանք ստիպված են լինելու բարձր գին վճարել իրենց զավթողական ռազմավարությունը շարունակելու դեպքում: Այսպիսով, Ռուսաստանի ակտիվ միջամտության արդյունքում միջնորդների՝ զինադադարի համաձայնության հասնելուն ուղղված նախկին անհաջող փորձերը 1994 թվականի մայիսին տվեցին իրենց պտուղները:

Գրեթե նույն պահից հակամարտության ձևափոխման գործընթացն սկսեց զարգանալ երկու ուղղությամբ: Առաջին ուղղությունը կենտրոնանում էր միջազգային մասնակցության կառուցվածքի ու ձևերի վրա, մասնավորապես՝ միջազգային խաղաղապահ և դիտորդական առաքելությունների բնույթի և պատասխանատվության: Երկրորդը սևեռվում էր հայ-ադրբեջանական հակամարտության հետ ուղղակի առնչություն ունեցող խնդիրների և հակամարտության լուծման առաջարկների վրա:

Միջնորդների մրցակցող օրակարգերը

Ադրբեջանցի փորձագետներից շատերը վստահ են, որ և՛ Ռուսաստանը, և՛ արևմտյան տերությունները Ղարաբաղում խաղաղապահ գործողությունների նկատմամբ վերահսկողության հաստատումը դիտում են որպես ողջ տարածաշրջանում ազդեցության հաստատման կարևորագույն միջոց: Տարածաշրջանում գերիշխանության ձգտող տերությունների միջև այս հարցի շուրջ համաձայնեցված դիրքորոշման բացակայությունը բանակցային գործընթացի առաջընթացի գլխավոր խոչընդոտներից մեկն է:

Չնայած Ռուսաստանը կիսում էր Մինսկի խմբի համանախագահությունը Ֆինլանդիայի հետ՝ ընդհուպ մինչև 1995 թվականը այն փորձում էր մենաշնորհային իրավունք նվաճել խաղաղ կարգավորման գործընթացը վարելու, միջնորդելու և վերահսկելու հարցերում: Ադրբեջանցի բանակցողների տեսանկյունից, Ռուսաստանի համար բովանդակային հարցերի քննարկումը պակաս կարևոր էր, քան միջնորդության միակողմանի ձևաչափի պահպանումը: Տպավորություն էր ստեղծվում, թե միջնորդ Վլադիմիր Կազիմիրովի հիմնական նպատակը բանակցությունների քառակողմ ձևաչափը (որն ընդգրկում էր Հայաստանը, Ադրբեջանը և Լեռնային Ղարաբաղի հայերին և ադրբեջանցիներին՝ որպես շահագրգիռ կողմեր), եռակողմ ձևաչափով փոխարինելն էր (դա ենթադրում էր ընդգրկել Հայաստանը, Ադրբեջանը և Լեռնային Ղարաբաղի հայերին):

Ռուսաստանի շահերի երկրորդ ուղղությունը ԵԱՀԽ-ին պարտադրելն էր ճանաչել իր «հատուկ դերը» հակամարտության գոտում խաղաղապահ ուժերի կազմավորման, խաղաղապահ գործողության իրականացման և վերահսկման գործում: Ռուսաստանի կողմից առաջարկված Անկախ Պետությունների Համագործակցության (ԱՊՀ) խաղաղապահ նախաձեռնությունն Ադրբեջանի կողմից ընկալվում էր որպես քողարկված, զուտ ռուսական միակողմանի նախաձեռնություն: Ավելին, Ռուսաստանը ջանում էր ստանձնել Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի երաշխավորի դերը՝ պնդելով, որ հա-

մաձայնության նախագիծը ներառի Ռուսաստանին այդ գործառույթով օժտող դրույթ: Արևմտյան տերությունները մերժեցին Ռուսաստանի առաջարկները և պաշտպանեցին Ադրբեջանի դիրքորոշումն առ այն, որ քննարկման ենթակա է միայն ԵԱՀԽ-ի հովանու ներքո բազմազգ խաղաղապահ գործողությունների նախաձեռնումը:

Ռուսաստանի և Հայաստանի՝ որպես մի կողմ, և Ադրբեջանի և արևմտյան տերությունների՝ որպես մյուս կողմ, դիրքորոշումների միջև հակասություններն իրենց գագաթնակետին հասան 1994 թվականի վերջին՝ ԵԱՀԿ Բուդապեշտի գագաթաժողովի նախօրեին: Գագաթաժողովից առաջ Ադրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևը մերժեց Ռուսաստանի նախագահ Բորիս Ելցինի հրավերը ժամանել Մոսկվա՝ առաջիկա գագաթաժողովի օրակարգում դրված խաղաղապահ գործողությունների կառավարումը Ռուսաստանին կամ ԱՊՀ-ին վերապահելու հարցի շուրջ միասնական դիրքորոշում ձևավորելու համար: Գագաթաժողովի մեկնարկից առաջ, արևմտյան երկրներն արդեն իսկ հստակեցրել էին իրենց դիրքորոշումներն այս հարցում՝ խաղաղապահ գործողությունները կարող են լինել բացառապես որպես բազմազգ նախաձեռնություն՝ ԵԱՀԿ-ի հովանու ներքո: Այս սկզբունքային դիրքորոշումն արտացոլվեց գագաթաժողովի հատուկ բանաձևում: Ռուսաստանի ֆորմալ համաձայնության և նման կարգի որևէ նախաձեռնության հանդեպ նրա վճռական անհանդուրժողականության միջև առկա հակասությունը դրդեց Ռուսաստանին այս հարցի շուրջ դիվանագիտական նոր մոտեցում որդեգրել: Վերջինիս էությունը կայանում էր հետևյալում՝ որպես խաղաղապահ գործողությունների նախաձեռնման նախապայման, նախևառաջ Հայաստանը և Ադրբեջանը պետք է խաղաղության համաձայնություն կնքեն: Փաստորեն, նման համաձայնության բացակայության պայմաններում բազմազգ խաղաղապահ գործողություններ չեն կարող ձեռնարկվել: Այն պարզ պատճառով, որ զինադադարի ներկա պայմանները բացառում են Հայաստանի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառելու և կողմերին խաղաղություն պարտադրելու հնարավորությունը, «ոչ պատերազմ, ոչ խաղաղություն» իրավիճակը շարունակվում է արդեն տասնմեկ տարի:

Կարգավորմանն ուղղված ջանքեր. «կարգավիճակ տարածքի դիմաց» փակուղին

1996 թվականից սկսած Հայաստանը որդեգրեց առավել կոշտ դիրքորոշում՝ պնդելով, որ Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի և Ղարաբաղին հարող գրավյալ տարածքների ազատման հարցերը լուծվեն միաժամանակ: Այս դիրքորոշումն իր արտահայտությունը ստացավ «կարգավիճակ տարածքի դիմաց» բանաձևում. պատերազմի արդյունքում զավթված ադրբեջանական տարածքների վերադարձ՝ Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական կարգավիճակի վերջնական հստակեցման դիմաց: Այս դիրքորոշումը ոչ միայն արմատապես փոփոխեց միջնորդների կողմից 1992 թվականից ի վեր որդեգրված մոտեցումը, այլ նաև հիմնովին հակասում էր ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի բանաձևերի տառին ու ոգուն: Ցավոք, միջնորդները չդրսևորեցին անհրաժեշտ սկզբունքայնություն՝ համակերպվելով այս ապակառուցողական առաջարկի հետ և, փաստորեն, բանակցային գործընթացը տարան փակուղի, որից չի հաջողվում դուրս գալ մինչ օրս:

1996 թվականի մարտին Շվեյցարիայի արտաքին գործերի նախարար Ֆլավիո Կոտտիի և նրա ռուս գործընկեր Եվգենի Պրիմակովի միջև քննարկվեց նախնական համաձայնության տեքստում Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակին վերաբերող դրույթներ ներառելու հնարավորությունը: Նրանց հանդիպման արդյունքում Մինսկի խմբում բանակցությունների առարկա դարձան Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակն ընդհանուր գծերով սահմանելու նկատմամբ կողմերի մոտեցումները: Պետք է նշել, որ թե՛ Ռուսաստանը և թե՛ Արևմուտքն այն սկզբունքի կողմնակից էին, որ դիտարկվող ցանկացած մոդել անպայմանորեն պետք է ապահովի Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը: Այս միասնական մոտեցումը, որն անվերապահորեն վայելում էր Ադրբեջանի աջակցությունը, արտացոլվեց 1996 թվականի դեկտեմբերին ԵԱՀԿ Լիսաբոնի գագաթաժողովում կազմակերպության գործող նախագահի հայտարարության մեջ: Մինչդեռ դրա ամրագրումը նման կարևորություն ունեցող փաստաթղթում առաջ բերեց հայկական կողմի վրդովմունքը, քանի որ այն հստակորեն ցույց տվեց, որ միջազգային հանրությունը չի պատրաստվում մի կողմ քաշվել և ականատես լինել, թե ինչպես է Հայաստանը զավթում Ադրբեջանի տարածքները:

Վաղ 1997 թվականին որոշվեց ընդլայնել Մինսկի խմբի նախագահության կազմը, և այդ ժամանակից ի վեր համանախագահությունը բաժանվեց Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և Միացյալ Նահանգների միջև: Ադրբեջանն ակտիվ լոբբիստական գործունեություն ծավալեց Միացյալ Նահանգներին Մինսկի խմբի համանախագահների կազմում ընդգրկելու ուղղությամբ՝ ի հակակշիռ Ռուսաստանի և մասամբ Ֆրանսիայի, որն ադրբեջանական հասարակության կողմից ընկալվում է որպես Հայաստանի կողմնակից: Ցավոք, Գերմանիային ընդգրկելու Ադրբեջանի առաջարկը չստացավ Հայաստանի աջակցությունը:

Մինսկի խմբի համանախագահության կազմն ընդլայնելուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, համանախագահները մշակեցին հակամարտության կարգավորման երկու առաջարկներ, որոնք բանակցությունների համար որպես հիմք ծառայելու տեսանկյունից արժանացան Ադրբեջանի հավանությանը: Այնուամենայնիվ, այդ հիմքով բանակցությունները վերսկսելուն համաձայնություն տալով հանդերձ, Բաքուն շեշտում էր, որ կարգավիճակի հարցը Լեռնային Ղարաբաղին հարակից գրավյալ տարածքների վերադարձման պայմաններին վերաբերող փաստաթղթերի մեջ ներառելով՝ միջնորդները խաղաղության հաստատման գործընթացը տանում են փակուղի:

Հայկական կողմը մերժեց երկու առաջարկներն էլ և համանախագահներին կոչ արեց մշակել «լուծման փաթեթային տարբերակ», որի շրջանակներում նախ՝ Լեռնային Ղարաբաղին կշնորհվեր անկախ պետության կարգավիճակ, որից հետո հնարավոր կդառնար ազատել Լեռնային Ղարաբաղին հարող գրավյալ տարածքների մի մասը: Սա ընդմիջեց խաղաղ կարգավորման գործընթացը մինչև 1998 թվականի նոյեմբեր ամիսը, երբ համանախագահները առաջ քաշեցին ամբողջովին նոր հայեցակարգի վրա հիմնված մի երրորդ առաջարկ: Ընդհանուր գծերով նման լինելով նախորդ երկու առաջարկներին՝ վերջինս ենթադրում էր նաև «ընդհանուր պետություն» ստեղծելու հնարավորություն: Սակայն այդ փաստաթղթում ինտեգրումը սահմանվում էր ոչ թե որպես Ղարաբաղի վերաինտեգրում Ադրբեջանի կազմում դեռևս քննարկման ենթակա ինչ-որ մեխա-

նիզմների միջոցով, այլ որպես միջազգային իրավունքի երկու հավասարազոր ինքնիշխան սուբյեկտների ինտեգրում: Գոյություն ունեցող տեսակետը, թե նշված առաջարկությունը սկզբում խանդավառությամբ է ընդունվել Ադրբեջանում, թյուր է: Բանակցային գործընթացում ընդգրկված մեր գործընկերներից ոմանք Ադրբեջանի պաշտոնական շրջանակների կողմից պատասխանի բացակայությունը դրական նշան էին համարել, մինչդեռ իրականում ցանկացած առաջարկ, որը ներառում է Ղարաբաղի ինքնիշխան կարգավիճակի սահմանում, ի սկզբանե անընդունելի է Ադրբեջանի համար:

Այնուհետև Մինսկի խմբի համանախագահները առաջարկեցին ստեղծել բանակցային նոր ձևաչափ՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների միջև ուղղակի հանդիպումների ձևով: Նման հանդիպումների նպատակն էր հնարավորություն տալ կողմերին մշակելու հակամարտության կարգավորման փոխադարձ ընդունելի մի մոդել, սակայն, չնայած որ հանդիպումները մինչօրս էլ շարունակվում են, նախանշված նպատակն այդպես էլ չի հաջողվել իրագործել: Ադրբեջանն այս իրավիճակը համարում է Հայաստանի կողմից որդեգրված այն դիրքորոշման արդյունք, որի մասին իշխանության գալուց անմիջապես հետո հայտարարեց Ռոբերտ Քոչարյանը: Դրա հիմնական բաղադրիչներն են. Լեռնային Ղարաբաղին հարող տարածքների ազատումը հնարավոր է Ադրբեջանի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի անկախության ճանաչումից հետո միայն, և նախկին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի և Հայաստանի միջև գտնվող տարածքը պետք է անցնի Հայաստանին:

Այս ռազմավարությունը հստակ մի նպատակ է հետապնդում՝ հարկադրել Ադրբեջանին անձնատուր լինի, ինչն, ըստ հայկական կողմի, կլինի իրենց կողմից տարած ռազմական հաղթանակի տրամաբանական ավարտը:

Զորսի հրովարտակը

Տարածքային պահանջների լույսի ներքո հավանաբար մշակվեց այսպես կոչված «տարածքների փոխանակում» առաջարկը: Դրա մանրամասները գաղտնի էին պահվում, և նույնիսկ այսօր դժվար է ճշգրտորեն ասել, թե ինչ էր պարունակում այն, և ով էր դրա հեղինակը: Այսուհանդերձ, տողերիս հեղինակն Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնից հրաժարական տվեց ի նշան բողոքի՝ ընդդեմ նման առաջարկի անգամ քննարկման հնարավորության: Առաջարկի վերաբերյալ այն կցկտուր տեղեկատվությունը, որ հասնում էր ադրբեջանական հասարակությանը, բողոքի ալիք բարձրացրեց և վերջիվերջո հանգեցրեց այսպես կոչված «Զորսի հրովարտակի» ընդունմանը: Նշված փաստաթուղթը մշակվեց և հրապարակվեց մի խումբ մարդկանց կողմից, որոնք ավելի շուտ հայտնի հասարակական, քան քաղաքական գործիչներ էին (այս հոդվածի հեղինակը փաստաթղթի չորս նախաձեռնողներից մեկն էր, բայց այն ժամանակ արդեն հեռացել էր պետական պաշտոնից), հետևաբար այն ստացավ հարյուրավոր քաղաքական և հասարակական կազմակերպությունների աջակցությունը: «Հրովարտակը» նախանշելով հեղինակների տեսակետն այն մասին, թե ինչպիսին պետք է լինի Ադրբեջանի կառավարության մոտեցումը ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման խնդրում՝ դարձավ կառավարության կողմից վարվող ղարաբաղյան քաղաքականության նկատմամբ մի յուրօրինակ «մինիհանրաքվե»: Դրա հիմնական դրույթները հետևյալն էին.

- ի լրումն քաղաքական միջոցների, ռազմական ուժի գործադրման թույլատրելիության ընդունումը՝ զավթողականությանը հակազդելու և երկրի տարածքային ամբողջականությունը վերականգնելու նպատակով,
- Ղարաբաղի ողջ բնակչությանը՝ թե՛ հայերին և թե՛ ադրբեջանցիներին, լայն ինքնավարության տրամադրման հնարավորություն,
- հակամարտության կարգավորման փուլային մեթոդի որդեգրման անհրաժեշտություն, որի դեպքում Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցի լուծումը հնարավոր է միայն հարակից գրավյալ տարածքների ազատումից հետո. միայն դրանից հետո կարելի կլինի որոշել Ադրբեջանի կազմում Լեռնային Ղարաբաղին տրվելիք լայն ինքնավարության աստիճանն ու հատկանիշները,
- միջազգային հանրության լայն մասնակցության անհրաժեշտություն բանակցային գործընթացի բոլոր փուլերում և մակարդակներում, ինչպես նաև ձեռք բերված համաձայնությունների իրագործման և հետպատերազմյան վերականգնման խնդիրներում:

Ադրբեջանի կառավարությունը հետագայում «Զորսի հրավարտակն» օգտագործեց որպես վկայություն այն բանի, որ ադրբեջանական հասարակությունը պատրաստ չէ զիջումների: Գործնականում, այս փաստաթուղթը սահմանեց ադրբեջանական հասարակության համար ընդունելի փոխհամաձայնության չափորոշիչները, որոնք Ալիևն ակնհայտորեն գերազանցել էր Քոչարյանի հետ բանակցություններում:

Հեռանկարներ

Ալիևի հիվանդությունն ու մահը, դրան հաջորդած իշխանափոխությունը Ադրբեջանում դանդաղեցրեցին հակամարտության կարգավորման գործընթացը: Իլհամ Ալիևի իշխանության գալուց հետո հանդիպումները երկու երկրների նախագահների միջև վերականգնվեցին և համալրվեցին արտաքին գործերի նախարարների միջև հանդիպումներով:

2005 թվականի օգոստոսին համանախագահները առաջ քաշեցին «միջանկյալ կարգավիճակ» կոչվող մի նոր հայեցակարգ: Լեռնային Ղարաբաղին հարող որոշ տարածքներ կարող էին վերադարձվել՝ ի ճանաչում Ղարաբաղի ներկա *դե ֆակտո* իրավիճակի, մինչև որ մարզի վերջնական կարգավիճակը կորոշվեր միջազգային միջնորդների հովանու ներքո ընթացող բանակցությունների շրջանակներում: Այս առաջարկը մի փորձ էր դուրս գալու կարգավորման երկտարբերակ («փուլափաթեթային») մոդելի փակուղուց: Երկու կողմերի փորձագետները դրական վերաբերմունք են արտահայտում «միջանկյալ կարգավիճակի» մոդելի նկատմամբ և գնահատում այն որպես մի եղանակ՝ հաղթահարելու «փաթեթայինն» ընդդեմ «փուլայինի» երկվությունը, որը բնորոշ էր ուշ 1990-ականներին, որը սակայն արդեն իրեն ամբողջությամբ սպառել է: Այնուամենայնիվ, նշաններ կան, որ հայկական կողմի բանակցողները փորձել են արդեն նախնական համաձայնության մեջ ներառել Լեռնային Ղարաբաղի՝ որպես անկախ պետության կարգավիճակը կանխորոշող դրույթներ: Ըստ այդմ, Երևանը կրկին անգամ ձգտում է գրավյալ տարածքների վերադարձը փոխանակել Լեռնային Ղարաբաղի անկախ կարգավիճակի հետ: Քանի դեռ Երևանը չի հրաժարվել իր այս ռազմավարությունից, բանակցությունների հաջողության հասնելու հնարավորությունը փոքր է, և հետևաբար հայ-ադրբեջանական հակամարտությունից բխող լարվածությունը կպահպանվի: